

Галина ДОБРЮЖА

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА О. ОЛЬЖИЧА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

У статті розглянуто мовознавчі особливості епістолярного стилю мовлення О. Ольжича, а саме: особливості адресування, оформлення, етикетних формул, лексичних та орфографічних норм.

Ключові слова: епістолярний стиль, епістолографія, епістолярій, епістола, листування, адресат, адресант.

Епістолярний стиль (лат. *epistola* – лист, послання) – це один із традиційних стилів української мови, який є функціональним різновидом літературної мови, що обслуговує сферу офіційно-ділових та приватних стосунків між особами¹. Проте С. Єрмоленко вважає, що виділяти окремо епістолярний стиль недоцільно, оскільки «його диференціальні ознаки... перекриваються ознаками більш узагальнених структурно-функціональних стилів (офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного»². Листування, залежно від теми і мети, адресата і адресанта, поділяється на різновиди: службове листування (понад сорок варіантів листів – гарантійні, претензійні, вітальні, попереджувальні, рекламційні, рекомендаційні та ін.) та приватне (товариське, інтимне, родинне та ін.). Службове листування за змістом належить до сфери офіційно-ділового стилю, характеризується відповідною лексикою, мовними зворотами та синтаксисом. Що ж до приватного епістолярію, то він значно ширший, цікавіший та більш різноманітний.

Як правило, лист містить певні компоненти: привітання адресанта адресатові; намагання привернути до себе увагу, здобути прихильність; власне розповідь про певні події; прохання про участь, допомогу, сприяння; закінчення, яке містить формули запитань про здоров'я-справи, прощання, побажання зустрічі. Значно пізніше з'явився додатковий факультативний компонент – *P.S.* (від латинського *post scriptum*), тобто 'зауваги та доповнення після написання листа'.

Епістолярні традиції склалися ще в Давній Греції та у Стародавньому Римі (Сенека, Плутарх Молодший, Гораций, Цицерон). Уже в цей період епістолярний жанр набув популярності, тому запроваджувалися правила написання листів і навіть укладалися спеціальні збірники, які правила за зразок; відбулося розгалуження епістол на три різновиди: 1) приватні листи,

¹ Українська мова. Енциклопедія // За ред. В. Русанівського, О.Тараненка та ін. – К.: Укр. енцикл. – С. 160.

² Українська мова. Енциклопедія // За ред. В. Русанівського, О.Тараненка та ін. – К.: Укр. енцикл. – С. 603.

які не передбачали оприлюднення; 2) публічні листи, автори яких мали на меті їх оприлюднення; 3) художні та публіцистичні твори, які написані у формі листів.

В Україні пересічні мешканці та відомі особи (діячі культури, політики, письменники, митці, державні та громадські діячі) здавна користувалися можливістю передати свої думки, погляди, уподобання та ідеї через листування. Таким чином, сьогодні фахівці можуть аналізувати зміст та особливості текстів у листах гетьманів козацької доби, діячів періоду Центральної Ради, листування відомих корифеїв культури та літератури (Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, М. Драгоманова, М. Коцюбинського, М. Зерова, Панаса Мирного, С. Єфремова, М. Грушевського, О. Кобилянської, В. Стуса, М. Лисенка, І. Багряного, П. Грабовського, Д. Яворницького, Є. Маланюка, О. Довженка, Д. Луценка, Олеса Гончара) тощо. Через призму сюжетів перед нами постає не лише приватне життя окремих осіб, але й певні суспільні, культурні та державні події, особливості світобачення і побуту українців у певні часові періоди.

В Україні епістолярний стиль тривалий час перебував на маргінальних позиціях, і його вивчення за радянських часів було непопулярним, оскільки влада завжди боялася поширювати світоглядні ідеї та переконання відомих, прогресивних діячів серед народних мас, до того ж значна частка листів була написана російською мовою – це також зменшувало зацікавленість науковців до цього жанру. Проте у всі часи фахівці збирали, опрацьовували, осмислювали і, по можливості, публікували листування значимих для суспільства осіб. Зокрема, епістолярну спадщину окремих письменників аналізували Л. Гінзбург, О. Братаніч, К. Ленець, І. Григоренко, А. Найрулін, Л. Мацько, М. Панфілов, С. Богдан, Л. Лушпинська. Український мовознавець Н. Павлик запропонувала навіть виділити в окрему групу листування письменників, оскільки написання епістоли – це творчий процес, у якому обов'язково відбивається індивідуальний авторський стиль³.

Перед істориками, мовознавцями, літературознавцями та культурологами стоїть постійне завдання-виклик – знайти і зберегти письменницькі архіви (твори, листи, щоденники, фотографії тощо) для історії, для майбутніх поколінь. Адже ми добре пам'ятаємо нещодавній кричущий випадок, коли випадково на смітнику було знайдено листи, світлини та афіші видатного українського оперного співака, режисера,

³ Павлик Н. В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища. – Луганськ: В-во ЛНПУ ім. Т. Шевченка «Альма-матер», 2005. – С. 247.

педагога, Народного артиста України Дмитра Гнатюка; а скільки таких архівів втрачено назавжди!

Ще однією вагомою причиною, яка стримувала розвиток вивчення епістолярного стилю в Україні, була відсутність наукової школи і відповідних фахівців, брак теоретичних фундаментальних праць з проблем епістолографії. Проте за останні десятиліття українські мовознавці та літературознавці напрацювали ґрунтовну теоретичну базу: виробили основні теоретико-методологічні орієнтири цілісно-системного аналізу приватної письмемницької кореспонденції (Ю. Шерех); здійснили спробу цілісного розгляду епістолярного жанру в українській літературі (М. Назарук, Л. Вашків); запропонували розгляд епістоли як поліфонічного жанрового утворення (літературного та історіографічного вияву водночас) (В.Кузьменко); розробили оригінальну методику датування будь-якого листа на основі формульного аналізу та з урахуванням епістолярних формул у конкретних хронологічних межах (В. Кузьменко); почали розглядати епістолярні твори як окремий вид письмових джерел, а не в сукупності з різними групами актових матеріалів⁴.

В той же час листи стали об'єктом аналізу різних наукових галузей і дисциплін: історії, філософії, мовознавства, літератури, культурології, педагогіки, психології, психолінгвістики, етнолінгвістики, соціолінгвістики.

У наукову орбіту постійно вводяться сучасні напрями розвитку і вивчення епістолярного стилю, з'являються нові та віднайдені архівні зібрання листів письменників, культурних діячів, політиків.

Таким чином, корпус епістолярної спадщини поповнило листування талановитого поета і письменника, активного члена ОУН, вірного сина України, борця за її незалежність Олега Кандиби (О. Ольжича). На сьогодні епістолярні тексти О. Ольжича остаточно не зібрані, не осмислені та не опрацьовані науковцями і чекають свого часу, щоб увійти до активного мовознавчого, літературознавчого, історичного та культурологічного обігу.

О. Ольжич прожив коротке (1907-1944), але надзвичайно цікаве, сповнене подій і драматизму життя, він багато і плідно працював, подорожував, навчався. Активно комунікуючи, О. Ольжич листувався з багатьма особами як приватно, так і в професійних, партійних справах⁵. Однак до наших днів дійшло листування лише з окремими адресатами – батьками (Олександр Іванович (О. Олесь) та Валентина Антонівна), приятелькою Людмилою Красковською, родичкою Галиною Грачевою,

⁴ Г. Мазоха. Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження // Вісник Житомирського ДУ ім. І.Франка. – Житомир: В-во ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88.

⁵ О. Ольжич. Незнаному воякові. – К.: Фундація імені О. Ольжича, 1994. – С. 314-350.

коханою дівчиною Мариною Антонович, керівниками та побратимами в ОУН (Є.Коновалець, Є.Онацький). Епістолярний спадок О. Ольжича зберігається в Архіві Організації Українських Націоналістів, що є частиною фондів Бібліотеки ім. О. Ольжича; в особистих архівах Л. Красковської, М. Антонович-Рудницької та Олександра Олеся, які передані до Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України. Безумовно, адресатів О. Ольжича було значно більше, проте навіть така обмежена кількість листів вказує на широкий діапазон інтересів О. Ольжича, на його творчу натуру, людські та професійні якості.

Листи О. Ольжича заслуговують на різноплановий аналіз: це і свідчення зростання його самого як сина, товариша, поета, борця (*Як я змінився фізично, ти побачив з фотографії, а як душею – побачиш з моїх писань* (з листа до О. Олеся); це аналіз лексики мови як власне О. Ольжича, так і певного часового відрізка (1921-1944 р.р.); це історичний документ доби, оскільки в текстах листів висвітлювалася професійна, громадська, політична, культурологічна діяльність О. Ольжича та осіб (батька, членів ОУН), що були з ним поруч.

Цілком зрозуміло, що в рамках однієї статті охопити усі аспекти вивчення епістолярної спадщини О. Ольжича неможливо, тому обмежимося мовознавчим аналізом листів, які п. Олег адресував рідним, друзям, побратимам по духу і зброї.

Сфера використання епістолярію О. Ольжичем дуже широка – це приватне спілкування (родина, враження від подорожей, інтимні моменти, побутові інтереси) та службове листування (вирішення ділових питань).

Листи, написані О. Ольжичем, різняться за обсягом: декілька сторінок – до батьків, Є. Коновальця і ділові, короткі рядки – до Є. Онацького. Особливо вражає і обсягом, і сюжетом лист до батька О. Олеся від 18.V.1931, в якому О. Ольжич викладає міркування щодо археології, поезії та політики у власному житті та робить прогнози щодо своєї майбутньої діяльності.

Зовсім різні листи пише О. Ольжич близьким людям: тут і ліричні роздуми, і опис своїх переживань та почуттів, і переказ снів та фантазій: *Неначе душа замурована у якісь міцні, невидимі мури, котрі не пропускають до мене ні світу, ні гомону життя, і zostались тільки дві малі щілинки проти моїх очей, через котрі можна бачити наше нудне буденне життя* (з листа до О. Олеся). Проте іншим постає О. Ольжич, коли йдеться про ділові справи (щодо навчання, праці, коштів, обов'язків): *Ваш лист дістав. Дякую. На статтю ждатиму* (з листа до Є.Онацького).

У листах О. Ольжич постає допитливою людиною (сюжет про боротьбу жука та мурах: *Ось що спостеріг учора: повзе жучок такий, наскакує нена-*

роком на нього мурашка маленька чорна, біжить позаду, обнюхує, мацає вусиками, далі кидається на нього: баче, що споживна річ); спостережливим (опис ранньої весни: *То засипле снігом і вдарить мороз, то земля одтане і починає все оживати. Вже розпускається лист на бузині, набухають бруньки на інших деревах*); людиною з почуттям гумору (про хатні вазонки: *Сини здорові, тільки вчора попадали зі столу на підлогу, і одному (калічці) чисто паросток переломивсь*); з глибоким, гострим розумом (*Учні не хочуть працювати, учителі робить з них людей. Агонія* (з листів до О.Олеся).

Дуже різняться листи тональністю у звертаннях – до батьків люблячий син пише: *Батьку!; Мій дорогий Батьку!; Ба!; Дорогий Ба!; Рідний Ба!; Ба, любий!; Дорога наша Бубо!; Рідний, далекий батенько!; Бубоньку, милий!; Кохані мої; Мої дорогі!; Бубонько моя, матінко!; Любі Бубонько і Мумонько!; Бубоньку і Мумчик!; Мумику!*. Цікаво, що в родині Кандиб пестливі прізвиська мали не лише батьки, але й сам Олег – *Лютик, Лелека (Лелечка), Бобік (Бо, Боб)*. У приватних листах О. Ольжич часто використовує не лише домашні імена адресатів, але й вигадані в родинному чи дружньому колі: *Костик, Славик, Маруся, Акулька, Геда, Ляля, Льоля, Петя-неся, Калинка*. До приятельок переважають звертання пустотливі, фамільярні: *Неможлива Людо!; Людмилочко!; Мила Людо!; Дорога Людочко!; Лялю!* (до Марини); до членів ОУН, з якими співпрацював О. Ольжич, апелятиви шанобливі, урочисті: *Високоповажний Пане Колего!; Вельмишановний пане Онацький!* (до Є. Онацького); *Високоповажаний пане!; Високоповажаний пане полковнику!* (до Є.Коновальця).

Також диференційованими є формули прощання автора О. Ольжича з адресатом: *Цілую гаряче; Цілую вас міцно обох; Цілую, і ради нас бережи себе, Ба; Цілую міцно! Бувай здоровий і чекай нас* (до батьків); *Прощайте, Лялю!; З привітом Олег; ... лишаюсь з привітом Олег; Ну, прощайте!; Вітаю Вас щиро* (до приятельок); *З правдивою пошаною Олег Кандиба; Слава Україні!; З привітом О. Кандиба; Зі щирою пошаною до Вас; Зі справжньою пошаною до Вас; З правдивою пошаною до Вас; С[лава] У[країні]! Щиро Ваш* (до керівників та членів ОУН).

Досить різноманітно О. Ольжич датує свої листи: дата ставиться справа у верхньому куті або зліва під текстом, інколи дублюється; місяць, як правило, проставляється римськими цифрами: *13.IX.1932*. Однак часто автор залишає датування без вказівки року написання (*16.VII*), в окремих випадках додає годину написання (*3 година; 12 годин. 17.VII; Тепер 6 година. 16.VII*). Що ж до ділового листування, то О. Ольжич більш послідовний та обов'язковий: *Прага, дня 25 травня 1939; Ukrainian 30.X.1939; 10 травня 1939 Рим*.

Також впадає в око Ольжичева система скорочень та криптонімів у текстах листів. У листах до батьків та друзів скорочення трапляються дуже рідко: *...щоб мені дозволив Г.У.К. залишитися в Галичині ще на місяць; ...поїхав з Т. кудись далі, чи до Галичини...; Галя М. в захваті виє і впивається у власну литку...; Більше як 100 кс за місяць в часописах не витовчеш; ...бачу Пуцу, хвилююся, згадуючи зими 18 і 19 р і довгі, тягучі роки еміграції*. Натомість, перечитуючи службові листи, ніби відчуваємо, наскільки пришвидшується час і у якому ритмі життя перебуває уже не поет, не археолог, а державний діяч О. Ольжич: *В найближчих місяцях зявиться (так в О.О.) пара нових видань, і то не лише в Зел[енівці], і нам треба дати їм хід. Б.К. в цій справі мав певні побажання. Так само вимагає того культ[урна] періодика. Отже, скільки ходить про культ[урні] видання, то цю справу будемо систематизовувати* (лист до Є. Коновальця). У листуванні діячів ОУН багато зашифрованих, умовних скорочень, які були покликані приховати від сторонніх очей інформацію, не нашкодити побратимам та спільній справі: *...ми вислали НПЗ; ...не може бути того респекту до КР; Говорив докладніше з Б-і*.

У листах О. Ольжич постає насамперед українцем – він пише листи рідною мовою, уболює за державні справи, проте він – справжній європеець, який вільно володіє кількома європейськими мовами, подорожує Європою (Італія, Німеччина, Франція), живе в Європі (Чехословаччина), органічно вплітає іншомовність у тексти листів: *Мої дорогі! Сьогодні ходив до Museum fŭr Naturkunde (зоологія, геологія і т. д.); Мила Людо! Посилаю Вам новий архівір «Konaјici mesta»; Пишу перед статуєю якогось Радмарані, індійського чотирьохрукого бога, в музеї fŭr Vŏlkerkunde*. Інколи автору листів, мабуть під впливом мовлення мами Валентини Антонівни, яка спілкувалася суржиком («...вчителька, викладала мови, втім, українською так до пуття й не оволоділа, що було предметом постійних родинних жартів»⁶), видається більш доречним, точним формулювання думки російською мовою: *Шкода мені бідної мамоньки, що почала «ізничать»; Чи не буде це завелика «нежність при нашей бедности?»; «болото» політики дуже звабливе, «ізумрудне», затягує страшно* (листи до О. Олеса).

Лексика, вживана в епістолярних текстах О. Ольжича, також є об'єктом уваги кожного уважного читача. У листах використовуються цікаві мовні звороти, які на сьогодні забуті, замінені на інші або ж неактуальні: *Мали б ми газди ходити; ...підла погода і нецікава околиця починаються* (до О. Олеса); *Є прикро тратити рік у почині...; ...в межах тих завдань, які спадають на*

⁶ Череватенко Л. «Я камінь з Божої праці» // Післямова з книги О. Ольжича «Незнайомому воякові». – К.: Фундація імені О. Ольжича. 1994. – С. 352.

мене; *Ходить мені про те, що відбитки, які робимо, не громадилися фатально у видавництві...; ...в першій мірі гурт людей...; Цікавий я знати, як стоять справи...* (лист до Є. Коновальця). Досить активно адресант використовує іншомовну та власне українську лексику, що згодом в радянській Україні була замінена скалькованими варіантами з російської мови: *обіжник, речинець, заопікуватися, терен, цікаві висліди засягнути, летючки, респект, здійснити, реферантура, кольпортажесвий, номер, достарчати, атанде, краєвий матеріал, підпертя, ургувати, защепити, безгрішися, пополовинити, узгляднеться*. О. Ольжич природно вживає властиві українській мові лексеми в їх історичному мовознавчому прочитанні: *Лютеранська катедра; і таке инше; долішні поверхи*.

О. Ольжич отримав ґрунтовну освіту, певний час серйозно займався наукою, і відповідно мав дуже широке коло інтересів. Подорожуючи Європою, він не обмежується побутовою інформацією, а натомість перед нами постають численні топоніми-міста, країни: *Італія, Німеччина, Франція, Корсика, Галицьке Поділля, Львів, Помпеї, Геркуланум, Росток, Гамбург, Любек, Париж, Берлін, Сан-Сусі, Неапольська затока*. О. Ольжич добре знається на біблійних історіях та давньогрецькій міфології, він вільно оперує сюжетами та іменами: *Я собі нагадую Лукулла з товаришами, що їли через силу, уживаючи для того рвотного...; Моє заняття в музеї нагадує мені досення єгипетської (з біблійних, худих) корови...; возношу в небо вавилонську вежу найкучерявіших ругательств*.

Виклад інформації в листах інколи пожвавлюється використанням фразеологізмів – як загальновідомих, так і перефразованих чи авторських: *«Новий час» взагалі накрився хвостом; стане журнал раз на все на ноги; відчуваєш, що коптиш небо*.

О. Ольжич був живою людиною, з усіма людськими почуваннями, тому в листах використовується не лише літературна, стилістично-нейтральна лексика, але й прослизують експресивні лексеми: *Малесенький бобік виліз собі на лобик...; Сьогодні мати мене лаяла смердуном, ричуном і стервуном; Загалом, критиків у нас нема ні одного. Років так за 50-70 будуть про тебе писати книги, а тепер або не розшолопали, або «наскрізь побачили»*. Свині (листи до О. Олеся);

За текстами Ольжичевих листів можна простежити, як змінилася за останні сім десятиліть орфографія. Наприклад, автор не вживає апостроф (зьява, зявитися, вивязатися, дрібязковий, пєси); в іншомовних словах системно використовує літеру *я* на місці сучасної *а* (декламатор, плян, матеріал); використовує *г* в словах, які сучасники пишуть через *з* (орган, організаційний) і навпаки – пише *газда, ґрунт*; пропонує відмінне від

сучасного написання слів разом-окремо-через дефіс (*будь-ласка, нажаль, цеб то*). Інколи автор листів використовує невластиві для сучасної літературної мови форми (закінчення, видові чи особові форми): *...не дістануть виразної інструкції...; ...будемо здійснити намічений плян...; ...кліші є за морем...; ...позики зі свого кошта...*

Навіть з короткого аналізу листів О. Ольжича видно, що писалися вони не для подальшого оприлюднення, аналізу та публікації, оскільки адресант досить невимушено, у дружній манері, з використанням різностильової лексики обмірковує широке коло питань – розповідає про повсякденне життя, описує побутові справи, інформує про плани на майбутнє, вирішує поточні ділові справи.

Перспектива наукових розвідок полягає у пошуку ще невідомих листів О. Ольжича, ґрунтовному їх аналізі, а також у проведенні комунікативних паралелей між кореспондентами, адже без знання і розуміння адресата, його інтелекту, світогляду, родинних чи дружніх зв'язків подальша ґрунтова праця неможлива.

Отже, епістолярна спадщина українського поета, державного діяча О. Ольжича (Олега Кандиби) зайняла почесне, вартісне місце серед епістолярію інших видатних митців України і заслуговує на подальше уважне прочитання та опрацювання.

Галина Добролюжа

Эпистолярное наследие О. Ольжича как объект языковедческого изучения

В статье рассматриваются языковые особенности эпистолярного стиля речи О. Ольжича, в частности: особенности адресации, оформления, этикетных формулировок, лексических и орфографических норм.

Ключевые слова: *эпистолярный стиль, эпистолография, эпистолярный, эпистола, переписка, адресат, адресант.*

Galyna Dobrolyozha

O. Olzhych's epistolary heritage as an object of linguistic study

The article deals with the linguistic features of Olzhych's epistolary style of speech, in particular: the peculiarities of addressing, formulating, etiquette formulations, lexical and spelling norms.

Key words: *epistolary style, epistolography, epistolary, epistol, correspondence, addressee.*